
Анатоль Кудравец

...лёс завязвае вузлы,
ён іх і разьвязвае...

Вузлы

Памяці Яна Скрыгана

Першы раз з Іванам Аляксеевічам мы сустрэліся ў цяпер ужо далёкім 1967 годзе. Ён працаваў у “Польмі” намесьнікам галоўнага рэдактара, а я адважыўся аддаць туды апавяданьне “Такі дзень”. Усё “апавядальнае”, што пісалася раней, я звычайна заносіў у “Маладосьць”. Там мяне па-добраму прыхільна сустракалі – спачатку Іван Пташнікаў, пазьней Міхась Стральцоў. Можна было б і гэты твор аднесці ў “Маладосьць”, але, як мне здавалася, па характары галоўнага героя – пажылы чалавек, які вырас на зямлі і іншага, як на роднай зямлі, жыцьця не ўяўляе, – яно было не зусім “маладосьцеўскае”.

Была яшчэ адна прычына, чаму я аддаў апавяданьне ў “Польмя”. “Польмя” – старэйшы ў Беларусі літаратурны часопіс, і надрукавацца ў ім было тое самае, што здаць экзамен на сур’ёзную пісьменьніцкую прафесійнасьць.

Чакаць сігналу з часопісу доўга не давялося. Пазваніў сам Іван Аляксеевіч і сказаў: “Зайдзіце, я прачытаў ваша апавяданьне”.

З пільменнікам Янкам (пазьней – Янам) Скрыганом я пазнаёміўся яшчэ ў студэнцкія гады. Чытаў яго апавяданьні, ведаў, што ён, як і многія з яго творчых паплечнікаў, з меткай “нацыяналіст” у трыццатых гады быў сасланы ў Сібір, пасля разьвянчання культуры Сталіна вярнуўся на Радзіму. Не скажу, што яго апавяданьні тады мяне востра зачэпілі. Усё праўдзіва, шчыра, але роўна, гладка, а мне хацелася нечага большага, нейкай нечаканасьці, нейкага, хоць маленькага, скандалу. Гэта быў час, калі я адкрыў для сябе такога “скандаліста”, як Хэмінгуэй, і эмацыйнае ўздзеянне яго прозы было вельмі моцным. У апавяданьнях жа Скрыгана “скандалаў” не было, ва ўсякім выпадку, я іх тады ня бачыў.

І вось я ў рэдакцыі “Польмя”. Сустрэка мяне невысокі рухавы чалавек з жывымі быстрымі вачамі. Ён пасадзіў мяне насупраць – па другі бок свайго рабочага стала. Уважліва і хітравата, быццам ведаў пра мяне нешта такое, чаго іншыя ня ведалі, паглядаў на мяне. Пайшла гаворка. Сёньня ўжо цяжка ўспомніць дэталі яе, але пра апавяданьне гаварылі мала. Іван Аляксеевіч зрабіў некалькі заўваг па мове, тыпу: чаму аўтар ужыў гэтае слова, а ня гэтае, хаця можна і так, і так... Гаварыў ён памяркоўна, бяз націску і дыктату. Пасьля спытаў, адкуль я родам. Я сказаў, што магілёўскі ці бабруйскі, а яшчэ дакладней – клічаўскі. Уся гэтая адміністрацыйная цераспалосіца была не мая фантазія, а ішла ўслед за дзяржаўным картадзяленьнем, і мая родная Аколліца пераходзіла то ў адну, то ў другую вобласць. “А я думаў, што вы недзе з-пад Слуцка. Вельмі блізкая мова”, – заўважыў Іван Аляксеевіч. Я сказаў, што тры гады вучыўся ў Слуцкім педтэхнікуме, ведаю і Слуцк, і Старобін, і тамашнія гаворкі, але тое, што ў апавяданьні, – гэта клічаўска-аколліцкае. Пагадзіліся на тым, што Клічаў – цэнтральная Беларусь і мова там таксама “цэнтральная”, хоць і не старобінская.

Тады я ня ведаў, што Слуцк у жыцці Івана Аляксеевіча быў першым жыццёвым універсітэтам, – ён вучыўся там у духоўным і рэальным вучылішчах, у гімназіі, у сельскагаспадарчым тэхнікуме, – і ўсё гэта ні многа ні мала – шэсьць гадоў. А то б пагаварылі пра Чортаў мосьцік, перакінуты цераз Случ, ён быў і пры маім педвучылішчы, пра Трайчаны і яшчэ шмат пра што. Іван Аляксеевіч добра ведаў Слуцк дваццатых гадоў, я – Слуцк пяцідзясятых. Але Іван Аляксеевіч на такую гаворку не пайшоў, я таксама ня стаў яе разьвіваць, пра што пазьней шкадаваў.

З той сустрэчы засталася ўражаньне нечага вельмі даверлівага, мяккага, лагодна-дамашняга, а праз некалькі месяцаў я трымаў у руках той важны таўсты часопіс са сваім апавяданьнем.

Другая сустрэча запомнілася болей. Было гэта ў Каралішчавічах, здаецца, у 1971 годзе. Я тады пісаў “Раданіцу”, і ніколі мне так добра не працавалася ў тым утульным двухпаварховым коласаўскім доме. Была восень, з палёў ужо ўсё было зібрана, і зямля рыхтавала сябе да зімы – спакойна, з павуцінай, шчодрымі апенькамі і птушыным перададзётным гоманам.

З таго заезду яркай падзеяй запомнілася зьяўленьне ў доме творчасці незнаёмай асобы – высокай, стройнай, у блакітных расклёшаных ледзь не на флоркі манер штанах. Мода на жаночыя штаны ў Менску яшчэ толькі набірала разгон, і зьяўленьне дамы ў іх ня недзе ў горадзе на прасьпекце, а на лясных сьцежках Каралішчавічаў, было інтрыгай, не зьвярнуць увагу на якую было немагчыма. У час сьнеданьяў-абедаў, калі ў сталюку са сваіх закуткаў сьцякалася пільменніцкая брацця, яе не было відно. Па ўсім, яна заяўлялася туды ці раней, ці пазьней, а вось калі пільменнікі растасоўваліся па сваіх кельлях, яна любіла выходзіць на шпацыр. Вакно майго пакоя пазірала якраз на двор, мне добра быў відзён круты паварот выезда на шашу, і я неаднойчы бачыў, як яна нясьпешна прагульвалася па двары і далей – у бок машыннага гуду. Інтрыгай было і тое, што некалькі разоў побач з ёй я заўважаў Івана Аляксеевіча.

Зразумела, у тым не было нічога дзіўнага, болей – дзіўна было б, каб такая

цікавая, ледзь не экзатычная кабетта засталася без мужчынскай увагі ў мужчынскім атачэнні, але нешта выдавала, што паміж гэтай парай – высокая, строгая, ў паставе і хадзе дама і невысокі, трошкі мешкаваты, з пастаянным крутым паваротам галавы да субяседніцы, быццам ён увесь час стараўся зазірнуць ёй у вочы, Іван Аляксеевіч, – што паміж гэтымі дваймі нешта ёсць ці павінна адбыцца. Па крайняй меры, мне так падалося. Але ўсё гэта было мімаходнае, як пралёт над вёскай буслоў перад выраем, праляцелі – і забылася да наступнае вясны. Галава мая была занята сваімі творчымі пакутамі, трэба было канчаць аповесць, ды і дама ў блакітных кляшах неўзабаве перастала паказвацца ў дворыку і на дарожках. Яна знікла гэтак жа непрыкметна, як і з’явілася.

Недзе пад канец гэтага асеньняга тэрміну хтосьці падаў ідэю, яна знайшла прыхільнікаў, і невялікая кампанія сабралася кругом цяпельца на сонечным прыгрэве ля невялічкага, зарослага трысьнягом азярка. Былі там Ніл Гілевіч, Іван Аляксеевіч, здаецца, Адамчык і аўтар гэтых радкоў. Восень была сухая, месца высакаватае, не падалёк ад магутнай разлапістай елкі. Агонь даваў цяпло, яму дапамагала цяпло ад зямлі і ад выпітага. Мы з Іванам Аляксеевічам сядзелі побач, і пасья чарговай чаркі я сказаў яму нешта такое: “А я бачыў, як Вы смела атакавалі гэтую даму з Ленінграда...” Сказана гэта было лёгка, з інтанацыяй, якая адпавядала настрою і выпадку, з жаданнем хутчэй падражніць старэйшага чалавека, чым закрануць за жывое. Нас ніхто ня чуў, але Іван Аляксеевіч пругка ўскінуў галаву, гарэзліва зірнуў на мяне і, нікольні не сумеўшыся, пажаваўшы губамі, сказаў: “А хуля ж...”

Прызнаюся, такая хлапчукоўская рэакцыя і гэты фрывольны адказ былі для мяне нечаканымі, ды і пытаньне было надта далікатнае, і я не знайшоўся, што сказаць далей. Вялікі “стыліст” і моўны законьнік Ян Скрыган адным гэтым словам раптам павярнуўся да мяне зусім новай мужчынскай гранню. Нечага падобнага я мог чакаць ад сваіх равеснікаў, ад каго хочаш, толькі не ад Івана Аляксеевіча. Чалавеку далёка за шэсьцьдзсят, усё мякка “але, але”, і раптам: “А хуля ж...” Вось вам і дзядзька Скрыган...

Зноў час, зноў гады... Здарылася так, што ў Доме літаратара на нейкім юбілейным застольлі мы з Іванам Аляксеевічам апынуліся побач. І я асьцярожна напамніў Івану Аляксеевічу пра Каралішчавічы і пра тую сімпатычную ленынградку і ўжо без дыпламатыі, начыстую спытаў, ці было ў іх што-небудзь сур’ёзнае, ці гэта мне толькі падалося. Іван Аляксеевіч шчыра і з нейкім сумам прызнаўся: “Было, Анатолька, было...” І гэтым разам гаворка далей не пайшла, ды і пытаўся я хутчэй для заахвочваньня нейкай сваёй, можа, і ня надта далікатнай цікаўнасьці.

Далей. Часопіс “Нёман”. Я ў рэдакцыі. Кароткі стук ў дзьверы. І цішыня. Іду да дзьвярэй, адчыняю. У паўцёмным калідорчыку Іван Аляксеевіч: ці то сабраўся зайсьці, ці сабраўся адысьці.

– Іван Аляксеевіч, што ж вы тут стаіце?..

Заходзім у кабінет. У руках у Івана Аляксеевіча таўсты і, па ўсім, цяжкі партфель. З такім ці выпраўляюцца ў дарогу, ці вяртаюцца з лецішча. Іван Аляксеевіч садзіцца, абняўшы яго, як дзіцятка.

Якраз незаўдога перад тым выйшаў чарговы нумар “Нёмана” з падборкай Скрыгановых апавяданьняў. У рукапісе было напісана і – адпаведна – перайшло на друкаваныя старонкі, што пераклад зроблены аўтарам. Аўтар-самаперакладчык – тут не было нічога дзіўнага. Беларуская і руская мовы наколькі блізкія па славянскіх каранях, настолькі адрозныя па гісторыі жыцьця, разьвіцьця, бытаваньня народаў. І факт гэтай блізкасьці для некаторых перакладчыкаў (і псеўдавучонных) часта раўняўся тэзісу *аднолькавасьці*, нават болей – аўтэнтчнасьці моў. Ішло далей: ёсць руская мова, а беларуская, украінская – гэта яе адгалінаваньня дыялекты, і там танцуй як хочаш. Каб пазьбегнуць рознук казусаў, некаторыя пісьменьнікі (якія даражылі сваім імем і словам і добра валодалі і адной, і другой мовамі) ролю талмача бралі на сябе. А чаму гэтага ня мог зрабіць Ян Скрыган?.. Столькі год у Расіі, Сібіры, сярод рускіх... Я прачытаў пераклад, парадаваўся за

добрую рускую літаратурную мову, падпісаў у друк. І... пацягнула мяне да *беларускіх* арыгіналаў пісьменьніка.

Дзякаваць Богу, далёка шукаць іх ня трэба было. У мяне быў падораны Іванам Аляксеевічам двухтомнік:

“Анатолію Кудраўцу

За тое, што з самага пачатку ведаю Вас, што Вы не сьпяшаючыся ўмеете рабіць – вельмі сардэчна. Ян Скрыган.

6.03.86.”

Чытаў чытанае некалі – што ў студэнцтве, што пазьней – хадзіў па жыццёвых “кругах” пісьменьніка: “Парог”, “Сьвітанак”, “Трывогі”, “Спасьціжэньне”, – і лавіў сябе на думцы, нібыта чытаю новыя, невядомыя мне творы. Уражаньні ад цяперашняга і даўняга прачытаньня не супадалі. Болей – цяперашнія прэччлі тым, даўнім. У “цяперашніх” апавяданьнях было і блізкае маёй душы паэтычнае бытавое напаўненьне, і драматычныя жыццёвыя канфлікты, пра ўсё гэта расказвалася спакойна, ашчадна, можа, нават скупа, але ў той меры, як таго патрабавала выбраная аўтарамі сітуацыя, яго нават перліва інтанацыя. Там не было сканструяванага літаратурнага “скандалу”, які некалі так спакушаў маю маладую душу. Скрыгану гэта было непатрэбна. Сапраўды, у жыцці скандалаў аж залішне. Яны могуць прысутнічаць і ў літаратуры, і павінны прысутнічаць, без канфліктаў літаратура мярцее, як гніючае возера пад раскай, але зноў жа прысутнічаць як рухавік жыцця, а не як пэўная канструкцыйная зададзенасьць.

Гавораць: ня ведаеш, дзе знойдзеш, дзе згубіш. І, як часта бывае ў жыцці, гэтым разам у “Нёмане” не абышлося без скандалу. Сапраўднага, жыццёвага. Мінула дзён з дзесяць пасля выхаду нумара з апавяданьнямі Яна Скрыгана, і ў рэдакцыю прыйшоў ліст з Ленінграда ад нейкай Ідаліі Ігнатаўны. Яна пісала, што рэдакцыя пакрыўдзіла яе: надрукаваньня ў часопісе апавяданьні Яна Скрыгана на рускую мову пераклала яна, і яна просіць, каб часопіс паведаміў пра гэта чытачам.

Гэта ўжо быў інцыдэнт, скандал, якіх ня любіць ніхто.

Я і па сёньняшні дзень ня ведаю, што сталася прычынай таго непаразуменьня, можа, яна палягала ў вобласці творча-сямейнай канспірацыі Івана Аляксеевіча, можа, у нечым іншым. Перамовы з аўтарам апавяданьняў і перакладчыцай вёў заўсёды дыпламатычны і разважлівы загадчык аддзела прозы Уладзімір Жыжэнка. У адным з бліжэйшых нумароў часопіс надрукаваў нешта традыцыйна-віцэватае: маўляў, па віне рэдакцыі выйшла тэхнічная накладка, аўтарам перакладаў трэба лічыць не... а... і г. д. Рэдакцыя просіць прабачэньня ў перакладчыцы за “тэхнічную” пагрэшнасьць. Болей прэтэнзій з Ленінграда не прыходзіла.

І цяпер, калі зайшоў Іван Аляксеевіч, я баяўся, што ён пачне нешта тлумачыць, а яшчэ страшней – апраўдвацца, чаму і як тое магло стацца.

Але Іван Аляксеевіч спакойна сядзеў на стуле, абняўшы свой пузаты партфель, хітравата пазіраў на мяне і маўчаў. Маўчаў і я. Так працягвалася некалькі хвілінаў. Я адчуваў, што ў прыходзе Івана Аляксеевіча ёсьць нейкая інтрыга, і чакаў.

Нарэшце ён кінуў галавой на дзвяры і спытаў:

- А яны замыкаюцца з сярэдзіны?
- Змыкаюцца.
- То замкні.

Іду да дзвярэй, паварочваю ключ у замку.

Іван Аляксеевіч падыходзіць да стала, рашуча соўвае на адзін бок рэдакцыйныя паперы, на ачышчаную плошчу ставіць партфель, засьцілае стол папяровымі сурвэткамі, дастае хлеб, марынаваньня гуркі, сала, каўбасу, па-гаспадарску раскладвае, апошняй дастае пляшку каньяка. Усё гэта робіць па-дзелавому паслядоўна, сур’ёзна і моўчкі. Калі настольны нацформорт гатовы, Іван Аляксеевіч запытальна падымае на мяне вочы. Адчыняю сейф, дастаю адтуль дзьве чаркі і стаўлю побач з

пляшкай. Зноў жа бяз слоў. Нашы позіркi сустрэкаюцца, і мы пачынаем сьмяяцца. Лёгка, шчыра, быццам вызваліліся ад ліпкага душэўнага павуціннья.

Іван Аляксеевіч налівае чаркі:

– То я прыйшоў сказаць дзякуй за публікацыю.

“Дзякуй” заўсёды добра, а пры такой сітуацыі і надта добра.

На нейкім этапе “дзякаваньня” я спытаў у Івана Аляксеевіча, хто гэта ягонае перакладчыца. Пераклады добрыя, высокапрафесійныя, з тонкім адчуваньнем душы твора, з беражлівым, нават трапяткім падыходам да кожнага аўтарскага слова.

– Вам так падалося?.. – узрадавана ўстрапянуўся ён.

– Так яно ёсьць. А пытаюся таму, што ўпершыню сустракаю гэта прозьвішча.

– А Вы яшчэ не здагадаліся? То гэта ж *тая* лэнінградская асоба.

Пазьней я прачытаю адно невялічкае апавяданьне Яна Скрыгана, у якім апісвалася калізія, вельмі блізкая да той, сьведкам якой я некалі быў у Каралішчавічах. У апавяданьні Іван Аляксеевіч не захацеў мяняць нават імя гераіні. Яно было такое ж, як і ў лэнінградкі ў расклёшаных штанах, і дало назву апавяданьню – “Ідалія”. Значыць, Іван Аляксеевіч вельмі даражыў гэтым імем.

Тады ж, у рэдакцыі, перш чым пайсьці, Іван Аляксеевіч дастаў з партфеля вялікі пакунак, загорнуты ў газету і перавязаны крыж-накрыж тоўстым вераўчаным шнуром, спытаў: “Анатолька, можна, я пакіну ў цябе вось гэта?..” Чаму ж няможна, сейф вялікі. Я паклаў пакунак у сейф.

Праз некалькі месяцаў Іван Аляксеевіч зайшоў зноў: “Можна, я дадам “туды”?..” Нешта дадаў, зноў завязаў вузлом... Пасья заходзіў яшчэ і яшчэ. Я адчыняў сейф, даставаў пакунак. Іван Аляксеевіч разьвязаў яго, нешта дабаўляў, старанна загортваў у газету, пераціскаў вераўчаным бантам, і пакунак зноў хаваўся ў сейф. Потым такіх пакункаў стала ўжо два...

Тым часам “Нёман” падрыхтаваў і надрукаваў новую нізку апавяданьняў Яна Скрыгана. У Івана Аляксеевіча зьявілася яшчэ адна канкрэтная прычына зайсьці ў рэдакцыю, што ён і зрабіў. Праўда, гэтым разам ён не прынёс ніякіх дадаткаў у свае пакункі і быў не такі гаваркі, як заўсёды. Раптам прыпомніў маё апавяданьне “Сьмерць нацыяналіста”, незадоўга перад тым надрукаванае ў газеце “Літаратура і мастацтва”. Спытаў: “Чаму Вы яго так назвалі?” ўвесь час нашага знаёмства Іван Аляксеевіч называў мяне Анатолька, але заўсёды на “Вы”. Пра гэтае апавяданьне мне гаварыў шмат хто, але ніхто такога пытаньня не задаваў.

– А што, Вам не падабаецца загаловак? – у сваю чаргу спытаў я.

– Не, я проста так... – адказаў Іван Аляксеевіч. Падумаў і дадаў: – Сьмерць нацыяналіста... Можна, і так...

Я адчуваў, што пытаньне ўзьнікла ня “проста так”, відаць, яно было выклікана нейкімі сумненьнямі, але Іван Аляксеевіч перавёў гаворку на іншае. Сказаў, што ў тых пакунках – ён паказаў вачыма на сейф – частка яго архіва: варыянты апавяданьняў, перапіска з вядомай мне лэнінградскай асобай і што ён прыйшоў, каб забраць усё і спаліць. Праўда, гаварыў ён гэта без катэгарычнай упэўненасьці. Адчувалася, што ён і сам да канца не рашыў, як быць. Я пачаў адгаворваць яго ад такога рашучага кроку. Ня ведаю, чым я пераканаў Івана Аляксеевіча, але ён пагадзіўся са мной, пагадзіўся, як падалося, з нейкай палёгкай, нібыта я зьяў з яго плячэй вялікі цяжар. Адно ён дадаў: “Калі што, Анатолька, дык ты ведаеш, як усім гэтым распарадзіцца...”

Ніякіх канкрэтных пажаданьняў, як “распарадзіцца”, ён ня выказаў, і “Анатолька” пакінуў усё, як было: ляжаць пакункі ў сейфе і хай ляжаць.

У той момант я не надаў ягоным словам нейкага драматычнага значэньня, якое магло стаяць і, відаць, ужо стаяла за імі. Я ня ведаў, што Іван Аляксеевіч хворы, і цяжка хворы. Перада мной стаяў усё той жа Іван Аляксеевіч – рухавы, бадзёры, з маладымі хітрымі аганькамі ў вачах, з думкамі пра людское і вечнае, пра літарату-

ру і слова ў ёй, і пажартаваць умее, і чарку ўзяць, і пра жанчын пагаварыць, а што да заўтрашняга, да таго, што можа быць, то ўсе мы зямныя і ўсе ходзім пад Богам...

“Калі што...” здарылася хутчэй, чым можна было чакаць. Ці праз паўгода, ці трошкі болей Івана Аляксеевіча ня стала.

І вось мы разьвітваемся з ім у яго кватэры – суцішаным, спакойным, з васкова-прасьветленым тварам. Такі бывае лёд на вялікіх рэках у марозныя зімы перад вясной – і быццам бы празрысты, а з рознымі сляямі, і вельмі цяжка ўбачыць скрозь яго жывую донную глыбіню. Я стаяў ля труны і думаў пра трагічнасьць лёсу Івана Аляксеевіча і лёсу яго паплечнікаў – Дубоўкі, Звонака. Пальчэўскага, Хведаровіча, Шушкевіча, Грахоўскага і многіх іншых, каго сталінізм кінуў у лядовыя высылкі, на пакуты і ізаляцыю, адарваўшы ад усяго роднага, але каму нягледзячы ні на што пашчасліліва выжыць і вярнуцца на Радзіму. Яны выйшлі на сьцяжыну беларускага нацыянальнага адраджэньня ў дваццатыя гады і засталіся верныя ёй да канца. Іх ламалі, іх надламалі, але не зламалі. І пры ўсім гэтым для мяне заставалася загадкай, чаму ніхто з іх, акрамя хіба Барыса Мікуліча, не захацеў напісаць жорсткую праўду пра пакуты, праз якія ім давялося прайсьці, і пра канкрэтных пасобнікаў тых пакут – і беларускіх “калег”-даносчыкаў, і лагерных канвойных камандзіраў. Пытаўся я пра гэта некалі і ў Шушкевіча пасылаючы яго вяртаньня ўжо з другой высылкі.

Здарылася так, што мы правялі з ім цэлую бяссонную зімовую ноч у адным пакоі аднапавярховага небагрэтага драўлянага дома ў Нясьвіжы, які быў адведзены пад раённую гасьцініцу. У нас было шмат часу для размоў. Станіслаў Пятровіч расказваў пра такія жахлівыя эпізоды жыцьця ў “ягонай” Сібіры, што валасы рабіліся жалезнымі, і я чакаў, што ў нейкі бліжэйшы час прачытаю пра ўсё гэта ў друку. Не прачытаў. Пытаўся я пра гэта і ў Скрыгана. Зноў жа, адназначнага адказу не атрымаў. Праўда, Іван Аляксеевіч у сваім “крузе трэцім” двухтомніка за 1985 год раскрыўся так: “І ўсюды на сваім шляху сустракаў і добрых і блягіх людзей. Найбольш добрых, і найбольш гэта помніш, бо на добрым вучышся сам... А блягія – гэта як памылка друку”. Сказана вельмі далікатна, надта далікатна. Я зразумеў: помніш яны ўсё помнілі, а ўспамінаць не хацелі.

Разьвітваючыся назаўсёды з Іванам Аляксеевічам, я ня думаў, што мінуць доўгія гады, пакуль я набяруся сьмеласьці дакрануцца да тых грубых вераўчаных вузлоў, якімі былі завязаны, перавязаны, пераціснуты ягоныя архіўныя пакункі.

Для такой сьмеласьці я выбраў выходны дзень, калі ў рэдакцыі нікога не было. Адамкнуў сейф, дастаў пакункі, развязаў. Наверсе першага ляжаў канверт з надрукаваным афіцыйным грыфам “Праўленьне Саюзу пісьменьнікаў БССР” (Іван Аляксеевіч доўгі час працаваў у апарце Саюзе пісьменьнікаў). На чыстым белым полі канверта рукою Івана Аляксеевіча было напісана: “Анатолію Паўлавічу. На сховань”.

Не “на схоў”, не “на сховы”, не “на захаваньне” – “на сховань”. Мовавед і мовалюб, і моватворца Скрыган заставаўся верны сабе.

Далей ляжалі пераклады апавяданьняў. Вялікія лісты ў строгую школьную клетку. Першае апавяданьне “Порог”... Перагортваю апошнюю, 44-ю старонку. На адвароце напісана: “Пераклад Г. Скрыган”. “Г. Скрыган” – жонка пісьменьніка, Ганна Міхайлаўна.

Далей – пераклады новых апавяданьняў і ўжо новы почырк. “Гордость”, “Лунная ночь”, “Надпись на книге”, “Дом № 9”, “Мой сосед Иван Мележ”... Апавяданьняў, можа, пад дваццаць, можа, болей. Некаторыя напісаны чыста, як школьнае сачыненне, у канцы некаторых пытаньні, пытаньні, пытаньні... То варыянты слоў, то варыянты фраз. Можа, лепш так, а можа, так. На кожнай старонцы – дзе алоўкам, дзе чырвоным ці нават зялёным чарнілам – праўкі: нешта выкрэсьлівалася, нешта замянялася. Перакладчыца прапаноўвала адно – аўтар то пагаджаўся, то не пагаджаўся. Адразу кінулася ў вочы графалагічная блізкасьць почыркаў аўтара

твораў і перакладчыцы. У канцы некаторых апавяданняў ні то подпіс, ні то аўтограф – “Идалия”.

У другім пакунку ўперамешку з перакладамі ляжалі лісты, паштоўкі – дзелавыя, віншавальныя, напісаныя той жа рукой. Пачыналіся яны словамі, права на якія маглі мець толькі блізкія людзі: “Ян”, “Яничек”, “Ян Алексеевич”...

Па інерцыі я прачытаў некалькі такіх эпістальярый, пакуль не зразумеў, што ў лістах побач з творчымі пытаннямі ішлі іншыя пытанні, можа, болей важныя, чым гэта: трэба недзе коска ці коска з працяжнікам, як лепш: “суждения” ці “доводы”... І гэтыя пытанні датычыліся толькі дваіх – аўтара і перакладчыцы, яго і яе, – і ўлазіць сюды некаму трэцяму было і непрыгожа, і грэшна.

Стала зразумела: трэба шукаць чалавека, які некалі пісаў гэтыя пасланні Яну Скрыгану. Чалавек гэты жыў цяпер ужо не ў Ленінградзе, а ў Санкт-Пецярбургу, але знайсці яго было ня так і цяжка. І вось Идалия Ігнатаўна прыехала ў Менск, і мы сустрэліся ў Доме літаратара.

Высокая, строга, стройная дама. Калі б адкінуць псіхалагічныя рэфлексіі – усё ж прайшло больш за трыццаць гадоў, – і вярнуцца ў тыя Каралішчавічы, я мог бы паклясьціся, што яна засталася такой, як і тады. Праўда, тады я бачыў яе здаля, з акна свайго пакоя, у вэлюмавым тумане ляснага акружэння, а тут мы сядзелі насупраць, за адным сталом.

Далікатнасьць, годнасьць, адкрытасьць... Божа мой! У яе захоўваецца болей за тысячу лістоў Янкі, Яна, Івана Аляксеевіча! У тых лістах і Блок, і Дастаеўскі, і Мележ, і Пальчэўскі, і шмат іншых людзей, з кім лёс тым ці іншым чынам звязваў Скрыгана і пра каго ён хацеў расказаць і расказаў людзям. І лёс гэтых людзей самым вострым чынам стаўся і лёсам Идалиі Ігнатаўны.

Некалі я здзіўляўся, адкуль у Идалиі Ігнатаўны такое шчымлівае чупцьё да беларускага слова. Пакуль не даведаўся пра нейкія старонкі яе радаслоўнай. Што родам яна з Сеньненскага раёна Віцебскай вобласці і што яе бацька, Гапаў Ігнат Сяргеевіч, быў дырэктарам Машканскай сярэдняй школы. У ёй у свой час вучыліся і Аляксандр Гаравец – лётчык, Герой Савецкага Саюза, і Пётр Машэраў, і Анатоль Вялюгін. Яе скончыла і Валянціна Гапава – родная сястра Идалиі Ігнатаўны, удзельніца абароны Ленінграда, вядомая літаратуразнаўца, даследчыца творчасці Ажэшкі і Купалы, польскай і беларускай прозы. Усё паволі знаходзіла свой грунт і тлумачэнне. Вось яны жывыя зямныя лініі: Слуцк – Сянно – Санкт-Пецярбург... Лініі, звязаныя гісторыяй, традыцыяй, павязанай людскімі жыццямі.

Я вярнуў Идалиі Ігнатаўне яе частку пакунка з сейфа са спадзеўкай, што калі-небудзь, а можа, і ў нейкі бліжэйшы час, мы зможам прачытаць старонкі з “дзелавой” і “недзелавой” перапіскі гэтых двух глыбокіх цікавейшых людзей. Лёс завязвае вузлы, ён іх і развязвае.

З дачкой Івана Аляксеевіча Галінай, якая больш, чым хто і трывожыцца, і апыкуецца бацькавай спадчынай, мы сустрэліся ў тым жа Доме літаратара. У дачкі заўсёды ёсьць шмат што расказаць пра любога бацьку. Так было і тут.

У апошнія свае гады Іван Аляксеевіч шмат працаваў: сьпяшаўся дарабіць недаробленае, дапісаць недапісанае, сказаць нясказанае. Галіна Іванаўна прынесла з сабой цэлую папку ненадрукаваных твораў Івана Аляксеевіча – тое, што пасьпела адабраць і падрыхтаваць да друку. Большасьць з іх – гэта невялікія па аб’ёме эсэ-ўспаміны, расказы пра блізкіх і не зусім блізкіх людзей, з кім жыцьцё сутыкала яго ў Менску і ў выгнанні. Гэта ня нейкі строгі храналагічны жыццяпіс, а хутчэй “карцінкі з выстаўкі”, дзе “выстаўка” – то Беларусь, то чужына, Сібір, “зона” і яе законы, а “карцінкі” – людзі, “зэкі”, іх начальнікі і памагатыя начальнікаў.

Янка Скрыган – майстар псіхалагічнага партрэта: некалькі сказаў, некалькі штрыхоў – і вось ён, жывы чалавек ці “чалавечак”, а то і зусім нешта горшае. Адзін

маленькі ўспамін так і называецца “Нелюдзі”. Гаворка ў ім ідзе пра двух персанажаў: адзін – блізкі менскі сябар, паэт і, як выявілася, адначасова правакатар, другі – дзяржаўны сьледчы і зноў жа – правакатар. Але і ў гэтым успаміне, аддаўшы абодвум жорсткае, але заслужанае імі слова “нелюдзі”, называць іх прозьвішчы Іван Аляксеевіч ня стаў. Думаю, у яго проста не паднялася рука зьвязаць сьвятыя скарынаўскія пісьмёны з гэтымі, як ён іх назваў “нелюдзямі”, і тым самым прынізіць сябе.

Да такое думкі мяне прывяло *тое*, што некалькі гадоў таму было ўтворана з беларускімі літаратурнымі часопісамі, калі ўлада адным махам вырашыла пазбавіцца ад галоўных рэдактараў, аўтарытэтных пісьменьнікаў, якія мелі і сваю літаратурную сілу, і сваё бачаньне людзей і падзей.

У “Нёман” развальная “камісія” прыйшла ў час, калі галоўны рэдактар пасыла інфаркту ляжаў у рэанімацыі і вагі яго будучага – жыць ці ня жыць – былі на далонях Госпада. Нейкія чыноўныя стаўленікі – няхай сабе! Ім плацяць – яны робяць, але дзіўна было бачыць сярод гэтай “камісіі” вядомую літаратарку, здавалася, не абдзеленаю ні ўвагай крытыкі, ні пасаднай увагай. А болей за ўсё дзіўна было, што гэтай сваёй новай ролі яна не стыдалася, наадварот, выглядала ўпэўненай і задаволенай.

Падумалася тады: гісторыя разьвіваецца не па спіралі, як тое сьцьвярджаюць філосафы, а ходзіць, як сьляпы конь, па крузе. Адразу на памяць прыйшла сумная паралель: трыццатая гады, у адным пакоі купалаўскага дома дактары стараюцца ўратаваць Купалу пасыла няўдалай спробы самазабойства, а ў другім пакоі “калегі” ў пагонах і без пагонаў робяць шмон у яго рукапісах. То былі *тыя* трыццатая, якія кінулі і Янку Скрыгана ў сібірскія нетры і пра якія ён ня надта любіў успамінаць. Падумалася яшчэ: а ці захочацца нам успамінаць пра *нашы* дзевяностыя і паслядзевяностыя гады і падыецца рука выпісваць прозьвішчы “членаў” усялякіх і розных “ліквідацыйных”, “ідэалагічных” і іншых камісіяў? Хутчэй за ўсё, тут мы падтрымаем Івана Аляксеевіча.

І вось дарога ў бок Слуцка. Едзем у Балгавічы – праз Мышчыцы, Грозаў. За рулём дачка Вераніка, мне падабаецца, як яна па-жаночы прыгожа і ўпэўнена кіруе машынай. На заднім сядзеньні жонка, Любоў Захараўна. Балгавічы – яе радзіна, яе Радзіма. Недзе блізка павінны быць Труханавічы – месца, дзе нарадзіўся Ян Скрыган. Зварочваем з зацэненай прысадамі магістральнай шашы, уязджаем у доўгае сяло. Сяло як сяло – з новымі і старымі хатамі, з крамамі. Людзей не відно, як і дымоў з комінаў, хоць і позьняя раніца. Не, з двара выходзіць мужык. Спыняем мышыну. Пытаемся, ці захавалася сядзіба Скрыганоў, а калі захавалася, то дзе яна. “А вунь яна. Вы не даехалі ўсяго тры хаты. Толькі там цяпер нікога няма. Жыла пляменьніца пісьменьніка, захварэла, прыехаў сын і забраў. Неперадзе зіма, халады”.

Хата пад тольлю, старой, пабялелай, прасторная, з двума выхадамі – на вуліцу і ў двор. Ля хаты калодзеж. Нізенькая брамка не замкнутая, не завязаная. Так – нейкая засаўка. Заходзім у двор. Закінуты, недагледжаны. Відно, што няма дзелавай мужчынскай рукі. За хатай склеп пад ясенем, па ўсім, карэньне ўжо разбурыла той склеп. Хлеў. Магутная, ці ня з дзедаўскіх часоў калода пад паветкай. Колькі на ёй было сечана-перасечана. За хлявом – стары дуб. Густы зьдзічэлы сад. На адной са старых сьліваў чорнае сарочае гняздо. На зямлі шмат парэзаных гарбузоў. Семкі выбралі, а астатняе кінулі, скарміць не было каму. Так і валяюцца, гніюць. Вяртаемся на вуліцу, зноў зачыняем веснічкі, закладаем засаўку. Садзімся ў машыну, быццам уцякаем ад саміх сябе.

Сьнегу няма. Палі роўныя, чыста прыбраныя, то шэрыя, то чорныя, то зусім зялёныя. Як вясной. Здаецца, трошкі сонца – і ўсё пойдзе ў рост. А на дварэ лістапад. Лістапад 2004-га.

Праз год Ян Скрыган адзначаў бы свой стогадовы юбілей.

2004, *сьнежань*.

